

René DESCARTES

Ramon ALCOBERRO.

EL RACIONALISME: CARACTERÍSTIQUES GENERALS.

El Racionalisme és la teoria filosòfica que inaugura la modernitat. En certa manera, tots els filòsofs posteriors són més o més deutors de les seves tesis. Però d'una manera més restringida, s'anomena "racionalisme" el corrent filosòfic del s. XVII al qual pertanyen fonamentalment Descartes, Spinoza, Malebranche i Leibniz; tot i que la relació d'aquest darrer autor amb el pensament cartesià és prou ambigua.

Habitualment es tendeix a contraposar a l'empirisme que és un corrent filosòfic fonamentalment britànic de finals s. XVII i XVIII al qual pertanyen Locke, Berkeley i Hume.

El racionalisme es pot definir globalment com la filosofia que defensa l'autosuficiència de la raó com font de coneixement. Segons Hegel, aquesta autosuficiència es pot entendre de dues maneres:

1.- Negativament: És l'afirmació que l'exercici de la raó no pot veure's limitat per cap instància superior (ni per la religió, ni per la tradició, ni per l'autoritat política,...etc.). Significa un trencament radical amb la concepció filosòfica medieval que subordinava la raó a la fe.

2.- Positivament: El racionalisme diu que a la raó –i només a ella– li pertoca jutjar sobre la veritat. La raó és autònoma i autosuficient. Tota veritat ha de ser racional. Només la raó pot donar-se lleis a sí mateixa.

Més concretament, "racionalista" és el filòsof que defensa sis tesis bàsiques:

1.- Confiança en la raó:

És un element bàsic que el racionalisme recull de l'herència cultural del Renaixement. Després d'un període medieval en què la raó es va subordinar a la fe, el Renaixement va defensar l'autonomia de la raó, per sobre de la tradició religiosa. La raó té un caire objectiu, universal i necessari, que la fe i la tradició no tenen. La raó és el fonament també de la ciència i és l'instrument a partir del qual l'home pot dominar el món.

2.- Minusvaloració del coneixement sensible:

Aquesta qüestió enceta la polèmica entre racionalisme i empirisme. Els

racionalistes consideren que els sentits ens poden enganyar (donar informació falsa, p. ex. els miratges). La sensibilitat no té el caire universal i necessari de la raó i, per tant, no és una bona guia de l'acció humana.

La polèmica entre Racionalisme i Empirisme arranca del fet que per els empiristes britànics la sensibilitat (experiència sensible) està en la base de la raó mentre que pels racionalistes la raó humana és autosuficient.

3.- *L'innatisme:*

És l'afirmació segons la qual en la raó humana hi ha idees innates, que neixen i es desenvolupen amb nosaltres. Són universals (les tenim tots els humans – sempre i ja) i són el fonament de qualsevol raonament.

Plató ja havia defensat que en l'ànima hi ha un coneixement innat de les Idees. Descartes segueix la tradició de Plató i Sant Agustí (a través de Sant Anselm) i considera que les idees Innates són evidents per si mateixes.

Les idees innates centrals per a Descartes són:

"Jo penso" = "Jo existeixo"
Idea de Déu
Idea de Món

L'existència d'idees innates un tema polèmic perquè els empiristes les neguen radicalment. Segons l'empirisme no tenim idees innates sinó que la ment és una **Tabula rasa** [llenç en blanc]. Això vol dir que quan naixem, naixem en blanc, la ment és com un quadre en blanc o una capsula buida que es va omplint a còpia d'experiències. És l'experiència l'únic instrument de coneixement. Mentre les idees innates dels racionalistes són iguals en tothom, l'experiència és particular i subjectiva. Per això hom diu que el racionalisme tendeix al dogmatisme i l'empirisme (sobretot Hume) tendeix a l'escepticisme.

4.- *La matemàtica com a model de ciència:*

La matemàtica ja havia estat proposada per Plató, com a ciència model, perquè és l'única que té com a guia la demostració i només accepta veritats universals i calculables. Al diàleg *Teetet*, (190 b-c) Sòcrates diu que ni tan sols en somnis ningú gosaria afirmar que el parell és imparell. La matemàtica té un caire necessari, objectiu, indiscutible. No és ciència de l'opinió sinó del raonament. Descartes recull aquesta tradició. A més, la matemàtica ha estat també el model de ciència de Galileu. Si ell ha pogut explicar el món d'una manera racional, universal i necessària, qualsevol que raoni segons el model matemàtic, també ho podrà fer.

Amb les matemàtiques disposem d'una imatge del món objectiva i reduïble a fórmules que la raó pot comprendre.

Descartes arribarà a dir que les regles del mètode filosòfic han de ser tan clares com les de les matemàtiques i Leibniz afegeix: *Vindrà un dia que els homes ja no discutiran més; s'asseuran al voltant d'una taula i diran : "calculem!"*.

5.- La centralitat del mètode:

Pensar correctament és “pensar ordenadament”. Si ens equivoquem en el raonament és perquè no ho fem amb mètode, és a dir, amb ordre, pas per pas. Etimològicament, la paraula “mètode”, que ve del grec, significa “camí cap a...”. Un mètode és un camí per arribar a la veritat. Els racionalistes diuen que si Galileu i la ciència física han superat el model medieval de la naturalesa és perquè han pensat amb regla, amb mesura, pas a pas, sense confondre desig i realitat. Convé recordar que quan Descartes parla de mètode, no distingeix entre el de les ciències físiques i el de la filosofia, sinó que considera, totes dues formes de coneixement com eines de coneixement igualment vàlides i que han de basar-se en els mateixos principis.

6.- La lluita contra l'escepticisme:

La raó té un caire alhora objectiu (pot superar el dubte) i necessari (no pot ser que no existeixi, sense caure en contradiccions). Per a Descartes, el problema de la filosofia és mostrar la necessitat de la raó contra qualsevol dubte escèptic. Quan l'escèptic dubta de tot fa emprant la raó –i en conseqüència es contradiu. En un món escèptic no hi hauria veritat possible o –alternativament– no hi hauria possibilitat de coneixement racional. En conseqüència no hi hauria ciència, ni saber rigorós. Tots els racionalistes lluiten contra l'escepticisme perquè consideren que en un món escèptic no hi hauria autonomia de la raó.

7.- La racionalitat del món:

Si la raó és l'instrument que té l'home per conèixer el món és perquè el món mateix és racional. El món podria ser un atzar; podria haver-hi un univers sense cap mena de regles, però observem que en la Física hi ha lleis universals i necessàries. Per tant, entre el món i l'home hi ha un element en comú: ambdós són racionals. Tots dos són expressió d'una raó i és per això que l'home pot conèixer objectivament.

DESCARTES: EL CONTEXT HISTÒRIC

L'Europa en què va viure René Descartes (1596-1650) és la de la Guerra dels 30 anys, és a dir, el conjunt de guerres de religió que havien estat provocades per la irrupció de la Reforma protestant i la Contrareforma. El segle XVIII és un període de fam, pesta i guerres

però també de descobriments científics importants. L'any 1609 Kepler formula la hipòtesi segons la qual els planetes giren al voltant del Sol descrivint el lípse i no cercles perfectes i, simultàniament, Galileu construí a, a Pàdua, el primer telescopi astronòmic que permetia estudiar els moviments dels planetes. Per la mateixa època, el canceller anglès Bacon proposava el mètode científic inductiu com a propi de les ciències contra el deductivisme aristotèlic. El Concili de Trento (1545-1563) contra el protestantisme de Luter (1483-1546) marcà fortament el període.

A França el període de la vida de Descartes fou especialment mogut tant en l'aspecte religiós com en el polític. L'any 1610 va ser assassinat el rei Enric VI i l'any 1614 es produí la majoria d'edat de Lluís XIII que tingué com a ministre principal el cardenal Richelieu i que anà consolidant la monarquia centralista i catòlica. Els protestants, importants sobretot a Occitània i prop de la frontera suïssa, van ser brutalment perseguits en el marc de la Contrareforma. L'any 1562 eren 1.250.000 i cap a 1685 només en quedaven mig milió. El nostre filòsof, de fet, decidí marxar a Holanda perquè era l'únic país on es respectava el lliure pensament. Hi hagué també lluites entre el poder local i la monarquia absoluta (Guerres de la Fronda, entre 1648 i 1653) que finalment (quan Descartes ja havia mort) van portar al poder Lluís XIV, el Rei-Sol, exemple de centralisme polític despòtic.

DESCARTES: UNA CRONOLOGIA

En la biografia de Descartes [en llatí: Cartesius] hom acostuma a distingir tres períodes, però aquesta distinció resulta sovint arbitrària. De fet, només hi ha un esdeveniment que el va marcar en profunditat, l'anomenada "meditació de l'estufa" (el dia 10 de novembre de 1619) que és el moment en què, segons ell mateix va explicar al *Discurs del mètode* va tenir la intuïció de la necessitat del mètode i de la primera veritat. Fins i tot suposant que Descartes hagués volgut solemnitzar un moment especial, aquesta circumstància mereix ser analitzada a part.

Les tres etapes de la vida de Descartes són:

1º- Anys de formació:

1596: René Descartes neix a La Haye (Turena, França, al sud est de París; avui la localitat s'anomena Descartes), el 31 de març de 1596. El seu pare, Joaquim era un membre del Parlament de Rennes (a la Bretanya francesa) i pertanyia a la "noblesa de toga", val a dir, era un advocat ric que havia comprat un títol nobiliari (una baronia) per ascendir socialment. La mare del petit René mor a l'any següent, de sobrepant i el futur filòsof va ser educat per l'àvia, mentre el pare es tornà a casar. Això ha estat considerat important per alguns biògrafs, perquè Descartes tenia un temperament força esquerp, pessimista i tímid. Mai no es va casar i (a la manera estoica) va preferir una vida allunyada del poder.

1606-1614: Estudia al Col·legi Reial de La Flèche, dirigit pels jesuïtes i dedicat a l'educació de joves nobles. Descartes era un noi malaltís que tenia sovint permís per estar-se al llit i llegir. Aquesta tendència a la misantropia va conservar-la sempre. Descartes sempre es sentí molt orgullós de ser alumne dels jesuïtes. Va estudiar amb ells la física de Galileu (que, oficialment, estava prohibida) però la filosofia que va aprendre fou, en canvi,

molt tradicionals i escolàstica. Anys a venir, en el *Discurs del mètode* mostrarà el seu escàndol per la manca d'adequació de la filosofia a la nova mentalitat científica.

1616: Es llicencia en Dret per la Universitat de Poitiers; però mai no exercí.

2º.- Anys de recerca:

1618: Per tal de “llegir el gran llibre del món” i com era habitual entre joves nobles, s'allista a l'exèrcit de Maurici de Nassau. Participa en els primers temps del que després va ser la Guerra dels 30 Anys. Coneix el matemàtic Isaac Beeckman, amb qui tindrà correspondència fins 1630, discutint qüestions de lògica, física i matemàtiques.

1619: Canvia de bàndol en la guerra i s'allista amb Maximilià de Baviera. Aquest fet avui ens pot sorprendre, però era habitual a l'època, amb soldats mercenaris. Trobant-se aïllat per la neu a la caserna de Neuburg es produeix la intuïció del seu mètode: la famosa “meditació de l'estufa”, després de la qual decideix abandonar l'exèrcit i dedicar-se de ple als estudis filosòfics (1620). La “meditació de l'estufa” és una reflexió que feu, aïllat en mig de la guerra, sobre la idea de d'ordre i les conseqüències que d'aquest fet se'n podien seguir per a la fonamentació d'una filosofia. Degué ser un cop psicològic fort perquè al *Discurs del mètode* la retreu com un esdeveniment crucial.

3º.- Anys de producció:

1625-1927: Viu a París, pràcticament reclòs, posa en ordre els seus pensaments i comença a redactar. Fa amistat amb el cardenal du Bérulle, que l'anima a escriure.

1628: Viu al camp. Escriu les *Regulae* [“Regles per a la direcció de l'enginy”] obra inacabada que conté 21 regles per a cercar la veritat. És possible –però no del tot segur– que formés part d'un grup secret d'intel·lectuals, els Rosa-creu, que intentaven fer gestions diplomàtiques per aconseguir la pau en la guerra dels 30 anys. La divisa del seu escut era: *Larvatus prodeò* [Avanço amagat] i Descartes li farà honor portant tota la seva vida les seves gestions en gran secret.

1629: Marxa a Holanda (l'únic país europeu del moment sense restricció a cap pràctica religiosa i que respectava la llibertat de consciència) on viurà fins 1649. Canvia sovint de domicili d'una manera difícilment comprensible. Coneix Helena –una serventa seva– amb qui viurà maritalment -i fins tingueren una filla que morí d'escarlatina. Es dedica a fer disseccions d'animals, estudia problemes metafísics i adreça una important correspondència a Élisabeth i a homes de ciència, com Huygens i Mersenne. Les cartes a la princesa Élisabeth (exiliada a Holanda després de la destitució del seu pare el rei Frederic de Bohèmia) són especialment importants per a copsar problemes com la unió del cos i l'ànima (maig, juny de 1643) i l'opinió de Descartes sobre problemes de moral (1645 .1646).

1633: La Santa Seu condemna Galileu i Descartes renuncia a publicar el llibre sobre *El Món*.

1637: Al juny publica el *Discurs del mètode* que, com el seu nom indica, era el pròleg o l'explicació del mètode que li havia permès escriure tres llibres científics: *Diòptica*, *Meteors* i *Geometria* editats al mateix volum. En el *Discurs* se'ns ofereix, en definitiva una autobiografia intel·lectual (ell en diu "la història del meu esperit") i, en síntesi, els seus principis gnoseològics i metafísics.

1640: Publica en llatí les *Meditationes de prima philosophia* ["Meditacions metafísiques"] en què estableix el fonament metafísic de la ciència i vincula el coneixement de Déu a la certesa de la geometria. El text es tradueix al francès l'any 1647.

1643: Polèmica contra Descartes, atacat, entre d'altres, pels jesuïtes.

1644: Publica els *Principia philosophiae*, una mena de resum del seu pensament.

1649: Cristina de Suècia, reina de tarannà obert (i lesbiana, cosa que a l'època era tot un escàndol), convida Descartes a viatjar a Suècia. Com que a Holanda la polèmica anticartesiana augmentava i a França es vivia en plena guerra civil –La Fronda– decideix acceptar la invitació i dona classes de matemàtiques a la reina.

1650: Descartes s'ensopeix a la Cort, escriu que Suècia és "el país dels óssos" i vol marxar; però mor d'una pulmonia l'11 de febrer.

PER QUÈ DESCARTES ÉS EL PARE DE LA FILOSOFIA MODERNA?

S'acostuma a considerar que Descartes és el pare de la Filosofia moderna perquè amb la seva obra es produeix un canvi en la pregunta sobre la qual s'articula la filosofia. Es passa d'una filosofia de l'essència, que havia estat la grega i la medieval, a una teoria del coneixement humà. No és que deixi d'interessar la pregunta per l'ésser, sinó que aquesta pregunta es cospa des del subjecte que coneix i a partir d'una valoració central de la ciència com a model de coneixement.

Des d'Heràclit i Parmènides la filosofia grega s'havia plantejat el tema de: què és l'ésser?. Els medievals van adaptar la pregunta preguntant: què és l'ésser diví?. En canvi a partir de Descartes la pregunta fonamental és: com arribem a conèixer l'ésser?. El "jo" que coneix és la porta a qualsevol cosa coneguda ("antropocentrisme racionalista").

Amb el Renaixement s'ha desenvolupat la confiança en l'autonomia del subjecte. L'home apareix com a capaç de conèixer i d'actuar. Si al món hi ha sentit és perquè l'home (a través de l'acte de pensar) posa el sentit al món. Una filosofia moderna és una filosofia basada en el jo ("jo sóc" / "jo penso"). De la pregunta pel ser (les Idees) és passa a la qüestió del coneixement (l'home).

Quan Descartes diu: "Jo penso, jo existeixo" està afirmant l'autonomia del subjecte pensant "jo".

En el Racionalisme i en l'Empirisme no deixem de preguntar-nos per l'ésser;

però la pregunta per l'ésser es subordina a la pregunta pel coneixement. El tema filosòfic central en Descartes i Hume és: com l'home arriba al coneixement de l'ésser?. És el subjecte el que és capaç de valorar el món a través del coneixement humà. És per això que de vegades es diu que amb Descartes neix el subjectivisme modern perquè només el subjecte és capaç de tenir l'evidència del coneixement.

Text per a analitzar:

DESCARTES: Método y razón.

Es usual llamar a la filosofía de Descartes racionalismo y a su método se le apellida "racional". Más ¿qué sentido tiene llamar al método cartesiano "racional"?. Puede dársele el nombre en tres sentidos: En el primero de ellos se trata de un conjunto de fórmulas - instrumentos con los que adquirir la razón. En segundo lugar el método es racional en cuanto está destinado a ser un instrumento de depuración de la razón. En tercer lugar el método es racional porque encuentra su más genuino fundamento en la razón. Naturalmente estas tres acepciones no se contraponen entre sí, sino que, por el contrario, las dos primeras encuentran su más pleno sentido en la tercera.

El pensamiento cartesiano exige que se le contemple dentro de su panorama histórico, con respecto al cual adquiere como punto de partida la dirección y el sentido que le caracterizará. Se trata de la aparición de una nueva ciencia que exige para su constitución el auxilio del método. La ciencia asumida por el pensamiento cartesiano apunta hacia el ámbito de la matemática sin que por ello quepa reducirla o identificarla con ella, y tiene su más genuina fundamentación en y por la razón. La razón que, para su autoafirmación, viene a exigir unas disposiciones nuevas y una especial preocupación metodológica. Toda la obra cartesiana pone de manifiesto un intento de autoafirmación de la razón.

(...) La modernidad filosófica que aparece en el Discurso... con una gran preocupación metodológica, se caracteriza en Descartes, por ser un intento de justificación desde la propia razón en que se funda (...) El método se inserta dentro del ámbito de la razón y en ella encuentra su fundamento sin ser en ningún momento substitutivo o mero instrumento externo de su capacidad. Dicho con palabras de E. Roznay: "el espíritu crítico - libre que se arma con el método cree firmemente en la cognoscibilidad del mundo. En otros términos, cree, no solamente en nuestra capacidad subjetiva de conocer, sino también en que el mundo mismo es susceptible de servir de objeto al conocimiento".

Para ello el sujeto de razón debe incardinarse en el ahora y el aquí y fundarse en ellos, porque la ciencia, posibilitada de la mano del método, exige no sólo la eliminación de fines espúreos y partidistas de la investigación, sino también, en segundo lugar, desprenderse de la tradición, del argumento de autoridad y de la posesión meramente memorística de contenidos desconectados entre sí: "Jamás seremos matemáticos, por ejemplo, aunque sepamos de memoria las demostraciones hechas por todos los demás, si nuestro espíritu no es capaz de resolver por sí mismo todo tipo de problemas, ni jamás llegaremos a ser filósofos aunque hayamos leído todos los razonamientos de Platón y Aristóteles, si no podemos dar un juicio sólido acerca de las cuestiones propuestas, pues, en tal caso, parecería que hemos aprendido historias pero no ciencia" (Regulae, III). La ciencia exige un cuerpo de doctrina obtenido por la razón y nunca un mero conjunto de razonamientos realizados por "impulso", "conjetura" o "meramente probables". El método viene, pues, exigido por el desarrollo de la razón y constituye a su vez un desarrollo constructivo de ésta. El método conduce a la ciencia que, a su vez, lo verifica. El método constituye, en definitiva, la arquitectura de la razón. Eugenio Triás.

PER QUÈ DESCARTES ÉS EL PARE DE LA FILOSOFIA MODERNA? (II). EL TRENCAMENT AMB L'ESCOLÀSTICA.

La filosofia racionalista cartesiana és també la primera filosofia de la modernitat perquè expressa un trencament amb el tarannà de l'Escolàstica medieval teocèntrica. El racionalisme, entès com a confiança en la raó, no és altra cosa que la confirmació de l'orientació del Renaixement: l'home (i la seva capacitat racional) són el centre del món [antropocentrisme] , per oposició al conjunt de creences medievals (teocentrisme, recerca del sentit del món en un més enllà extramundà..).

Descartes sap perfectament que la filosofia escolàstica ha periclitat. Els escolàstics havien volgut fer de la filosofia una ciència universal de la raó, però res del que afirmen pot suportar la prova cartesiana del dubte. Des del punt de vista científic, l'escolàstica era ineficaç perquè es limitava a repetir les idees d'Aristòtil, que Galileu havia deixat fora de circulació. Filosòficament, l'escolàstica tampoc no tenia validesa perquè, tot i intentar crear un sistema racional que ho lligués tot, en realitat li fallava el fonament (posat en Déu, per comptes de l'home). Precisament el que buscarà Descartes és un "fonament indubtable", que situarà en la raó i no en Déu.

L'escolàstica havia caigut en tres errades, molt típiques, a tot arreu i en totes les èpoques, de les formes de pensament en decadència: el criteri d'autoritat, el verbalisme i l'ús banal del sil logisme.

Criteri d'autoritat: Tot el que havien dit els clàssics i, particularment, Aristòtil era veritat, sense cap crítica possible.

Verbalisme: L'Escolàstica multiplicava l'ús de mots sense significat (substància primera i substància segona, per exemple). Amb aquesta retòrica s'intentaven resoldre "a priori", problemes que en realitat només es podien solucionar a través de l'observació empírica o de qualsevol mètode objectiu.

L'ús banal de la sil lògica: L'ús que fa l'Escolàstica de la lògica no és adient, perquè no aporta informació nova. Si es diu que: "Tot home és mortal", afegir que "Sòcrates és mortal" resulta absurd.

El racionalisme és una filosofia moderna en la mesura que opta per l'autonomia i l'antropocentrisme contra la tradició medieval. Descartes, en una coneguda frase de la 6ª part del *Discurs del mètode*, dirà que hem de ser: *Maîtres et possesseurs de la nature* ["amos i senyors de la natura"]. La filosofia racionalista és una filosofia de la confiança en l'home i de l'acció, contra una escolàstica que es limitava a veure el món com sortit d'una voluntat estàtica de caire diví.

L'escolàstic considera que Déu "es revela" a través de la natura i del món i el filòsof (com el teòleg), ha de donar compte d'aquesta revelació. El pensador de l'Edat Moderna, en canvi, veu un món que "no està acabat" perquè la raó encara no ha triomfat i no l'ha dominat plenament.

Mentre l'escolàstica és una teoria de la contemplació, el filòsof racionalista (que se sap pensant i autònom) vol actuar sobre el món i canviar-lo amb l'ajuda de la tècnica –no endebades els racionalistes són bons matemàtics!- Cal actuar sobre les coses, i transformar-les, de manera que puguin ser útils al gènere humà.

DESCARTES I LA FÍSICA DE GALILEU

Hi ha un retrat de Descartes, obra de J.B. Weenix que es conserva al museu d'Utrecht, en què el filòsof apareix amb un llibre obert. Si ens hi fixem, al llibre posa: *Mundus est fabula*. Per què apareix aquesta inscripció? En quin sentit podia creure Descartes que el món és ficció? La resposta, més que en el desengany del món propi del barroc, cal trobar-la en la seva relació amb la física galileana. Galileu ha mostrat que la imatge del món que provenia de la tradició aristotèlica medieval era, estrictament, parlant, una falla. Convé no oblidar que Descartes havia escrit que si la física de Galileu era falsa, llavors també ho seria la filosofia cartesiana perquè ell havia reflexionat seguint les pautes del mètode galileà en física: *Confesso que si aquest sentiment del moviment de la terra és fals, també ho són tots els fonaments de la filosofia*. La condemna de Galileu per l'església (1633) significa un trencament entre fe i raó que ressona encara avui. Reivindicar Galileu és per a Descartes, una forma de reivindicar el mètode.

Hi ha un punt de trencament entre la física de Galileu i totes les anteriors, que no està tant en el trencament del geocentrisme –que provenia de Kepler- com en la crisi de la idea de teleologia. "Teleologia" és un mot que prové de "telos" (finalitat). Els grecs i els medievals havien tendit a considerar que l'univers actua amb un caire finalista. Però la nova física havia mostrat que l'univers aristotèlic escolàstic era pura i simple ficció. Descartes considera que, després de Galileu, cal prescindir de la idea de causa final. En la realitat,

l'únic que importa és la causa eficient: el cosmos es mou per si mateix segons regles matemàtiques de caire objectiu. Galileu ha mostrat que en el món físic, la pregunta “per a què” no és important. El que cal és saber el “com”, perquè la naturalesa s'explica a si mateixa –i la raó pot comprendre-la perquè, com ell va dir en una famosa frase: *El llibre del món està escrit en caràcters matemàtics*

El món de Galileu és geomètric –i Déu una mena de gran geòmetra- i Descartes, tot i que accepta que existeix també un ordre infinit de caire diví, hi està bàsicament d'acord, al menys pel que fa a la situació de l'home i al món físic. Si coneixem la figura i el moviment de la cosa, coneixem la cosa en els seus paràmetres fonamentals. A l'època renaixentista havia estat força divulgada la idea que al món hi ha una mena d'ànima còsmica, més o menys divina. Descartes, amb Galileu, s'oposa a aquesta concepció. El que hi ha al món són un conjunt de lleis físico-matemàtiques que s'expliquen a sí mateixes. La naturalesa no consisteix en una mena de moviment còsmic, sinó en un conjunt de moviments local que són de caire matematitzable.

Hi ha tres lleis que expliquen el moviment dels éssers, que en llenguatge modernitzat, podem anomenar: principi d'inèrcia / principi de conservació de la quantitat de moviment / principi de privilegi del moviment rectilini. Amb aquests tres principis i les matemàtiques podem fer una descripció demostrativa del món.

1.- Principi d'inèrcia: Cada part de la matèria continua sempre en un mateix estat, mentre no es trobi amb una altra que l'obliga a canviar.

2.- Principi de la conservació de la quantitat de moviment: Quan un cos n'empeny un altre no pot donar-li cap moviment si no en perd a la vegada igual del seu, ni prendre-l'hi que el seu no augmenti.

3.- Principi de privilegi del moviment rectilini: Quan un cos es mou, cadascuna de les seves parts tendeix a continuar en línia recta.

Amb aquests tres principis podem imaginar el món com una gran màquina que es comporta a partir d'aquest programa. [mecanicisme]. Els tres principis tenen, a més, una altra utilitat. Permeten prescindir de l'aparença sensible dels fenòmens i reconstruir-los racionalment, només a base de les seves propietats físiques i matemàtiques, de manera que la raó triomfa sobre l'experiència purament sensible i no matemàtica. De fet, tota la ciència moderna funcionarà així: prescindint de l'experiència sensible i reconstruint la realitat de manera racional amb ajuda de les matemàtiques.

La geometria –però- és finita i, per tant, no pot crear veritats matemàtiques (la creació de veritats matemàtiques resta limitada a Déu) però pot registrar i descriure objectivament el món. Tot i que el món sigui una entitat infinita i oberta en totes direccions, Descartes creu haver trobat unes regles que ens permeten descriure'l d'una manera clara i distinta. Quan Descartes parla del *Mètode* cal tenir present que el que pretén és traslladar a la filosofia –i específicament a la metafísica- allò que en la física cartesiana ja ha funcionat correctament i de manera creativa.

EL DUBTE

Hi ha un tòpic absurd, per infantil, que presenta Descartes com un filòsof que passava el seu temps dubtant de tot. Però més aviat es tracta del contrari: per a un cartesià només és veritat l'indubtable. El dubte només és interessant com una etapa (provisional) fins deixar de dubtar... Descartes centra la seva filosofia en la lluita contra l'escepticisme; busca un fonament dret i segur pel coneixement humà. No estaria gens d'acord amb la frase de Calderón sobre que "la vida es sueño". Al revés, la vida necessita criteris clars i evidències sobre les quals construir el projecte racional. Si dubtem és per una necessitat metodològica; perquè per fer filosofia abans que res ens hem de posar en una situació de recerca fins assolir una primera veritat. Dubtem per arribar a quelcom que no pugui ser dubtat i que resulti evident per si mateix. Aquest fonament serà: "Jo penso, jo sóc", però no s'hi arriba sense fer un llarg camí que no admet marrada.

El dubte es fa necessari, a més, perquè s'ha constatat la insuficiència de la vella física. Cap de les ciències tradicionals (física, matemàtiques...) no està lliure de la possibilitat d'error i cap no ens dona –tampoc– una primera veritat evident, universal i necessària.

Per arribar a aquesta primera veritat, que fonamenta la raó humana, cal fer el procés de posar entre parèntesi el que creiem saber fins a tenir un criteri que ens permeti distingir si allò que sabem és prou ben fonamentat o no. Per Descartes el dubte és una forma de posar en crisi el coneixement rebut i encara no prou clar i distint. La religió, la tradició, etc. ens han explicat moltes coses, però tenim el dret a preguntar-nos què val de debò, racionalment, tot això. Podrien ser un feix de mentides i, en conseqüència, caldria prescindir-ne: el procés del dubte és una forma de depurar la racionalitat.

Montaigne, un filòsof escèptic cronològicament una mica anterior, s'havia preguntat: "què sé?" (*qu'sçais-je?*) i havia arribat a la conclusió que l'home no pot saber res de seriós i tot han de ser provatures (per això la seva obra es diu *Essais*). Descartes vol fer un pas més enllà, en la línia de la fonamentació del coneixement.

Cal fer atenció: el dubte cartesià no és escèptic; no es tracta de destruir-ho tot perquè sí. Es tracta, ben al contrari, de construir un dubte metòdic, ordenat, que avanci pas per pas fins al coneixement de la veritat. En resum, dubtem per arribar a una posició en què deixem de dubtar i el dubte té un sentit auxiliar. Ens ajuda a descartar allò que no se'ns aparegui com a indubtable i ben fonamentat. La demostració del triomf de la raó consisteix precisament a mostrar que podem escapar del dubte i fonamentar el saber en un principi indubtable [cogito].

A la primera part del *Discurs del Mètode* ens explica la insatisfacció que li havia produït la filosofia escolàstica que havia après amb els jesuïtes. Quan es refereix a la filosofia escolàstica en diu dues coses:

- "Dóna mitjans per fer-se admirar pels menys savis" (és una retòrica).

- La filosofia no ha progressat [aquesta crítica la repetirà més endavant Kant] La física gràcies a la matemàtica de Galileu ha augmentat el coneixement humà. En canvi en filosofia continuen discutint les mateixes qüestions que Plató i Aristòtil.

Aquesta insuficiència del saber filosòfic tradicional obliga a reaccionar. Cal fer un procés de dubte perquè constatem que al món del saber no hi ha idees clares i distintes. No hi ha cap criteri clar de veritat.

El dubte cartesià és una prova que la raó es posa a ella mateixa. No es tracta de dubtar per dubtar; es tracta de dubtar per trobar un millor fonament a la raó. El món és ple de coses que creiem però no entenem. Cal fer un procés de dubte per poder entendre el món racionalment i per poder anar més enllà de les posicions escèptiques.

El dubte cartesià té tres característiques:

1.-És universal: Universal significa que té un abast general sobre totes les coses. Podem dubtar sobre el món, sobre la tradició, sobre la fe,.. perquè no són nocions clares i distintes per elles mateixes. Jo podria haver estat enganyat.

2.-És metòdic: És ordenat, va pas per pas. No es tracta de dubtar de tot, ni de qualsevol manera. Cal seguir unes regles del mètode per evitar l'escepticisme. Hi ha, però, una cosa que Descartes no dubtarà mai: La coherència dels seu propi jo. Descartes dubta dels objectes (coses) però no dubta sobre ell mateix. Que el jo és capaç de conèixer objectivament és quelcom que Descartes, com hereu del Renaixement, no dubta.

3.-És teorètic: No és pràctic, ni té caràcter polític. El dubte en Descartes és sempre un instrument. Dubtem per fonamentar millor la nostra raó. Descartes deixa fora del dubte tots els elements ètics, polítics, etc. Ell mateix diu que no es tracta de canviar el món sinó de canviar-se a sí mateix. Descartes pretén repensar la filosofia des del seu propi fonament i no provocar un canvi social o un dubte escèptic.

Els motius del dubte són fonamentalment quatre:

1.-Dubte dels sentits: Els sentits corporals ens enganyen. Veiem miratges, ens expliquen coses contradictòries. Per tant no podem fiar-nos-en. No ens donen una informació clara i distinta.

2.-Dubte del món extern: Sovint no podem distingir entre un somni i la vigília (tornem al tema de Calderón: "la vida es sueño) , per tant no podem estar gaire segurs de l'existència real del món extern, que ens arriba només a través del coneixement sensible.

3.-Dubte del propi coneixement: De vegades, ens confonem fins i tot en el càlcul matemàtic. Per tant no podem afirmar que el nostre coneixement està ben fonamentat.

Podem equivocar-nos quan reflexionem, per tant el propi raonament ha de ser posat en dubte.

4.-Dubte del geni maligne: “Geni maligne” és una invenció de Descartes que apareix en les *Meditacions Metafísiques*. Vindria a ser una mena de follet enganyador que ens fa creure que és veritat allò que no és veritat. És una hipòtesi prou agosarada per l'època perquè, en el fons, el que significa és que (potser) el món no sigui la creació d'un déu de bondat sinó d'un poderós monstre dolent.

Podria haver-hi algun geni dolent que m'enganyés i que em fes creure que el que jo conec és real sense que necessàriament ho sigui. Per tant em resulta necessari dubtar.

Descartes vol arribar a una primera veritat superadora del dubte. Necessita quelcom que sigui evident per si mateix, independentment de tota tradició o autoritat. La superació del dubte només pot fer-se d'una manera ordenada, pas per pas. Per això el descobriment de la primera veritat (cogito) només pot néixer de l'aplicació de regles metòdiques.

LA MORAL PER PROVISIÓ

La moral “per provisió”, incorrectament traduïda com moral “provisional”, consisteix en un conjunt de regles de prudència que Descartes decideix emprar per poder fer un procés de dubte metòdic –val a dir, “ordenat”- en pau i tranquil·litat. La moral per provisió és una estratègia per intentar aconseguir la calma necessària per a reflexionar en mig dels trasbalsos propis d'un segle de guerres de religió.

Descartes és un dels pocs filòsofs que no ha escrit res –o gairebé res- sobre política. Entra dins el possible que, almenys al principi del seu exili holandès i a finals de la seva estada a França, Descartes hagi format part d'un grup secret d'intel·lectuals anomenats els “Rosacreu” que constituïen una mena d'enllaç entre les diverses potències enfrontades a la guerra dels 30 anys i que buscaven una diplomàcia de la pau per mitjans conspiratius i secrets. Però, tot i que hi ha alguns indicis de viatges estranys i que ens manca informació sobre els seus moviments, no ens ha pervingut cap prova indubtable de la suposada militància Rosacreu. En tot cas, l'única passió política de Descartes fou aconseguir la pau en un segle de guerres de religió brutals. Per a Descartes, la pau és el bé més alt i la llibertat personal és la condició del treball intel·lectual profitós.

En una carta a la princesa Elisabeth (setembre de 1646) rebutja categòricament les doctrines de Maquiavel i al seu tractat de *Les passions de l'ànima* critica també els “preceptes molt tirànics” que Maquiavel dóna als prínceps i s'indigna del fet que no distingeixi entre amics i enemics i que –a més- el maquiavelisme autoritzi a enganyar els amics. Es podria dir que Descartes s'oposà sempre a la “lògica” de l'acció política i que, més aviat, s'inspirà en principis estoics i epicuris. Com els estoics, creu que l'home ha de vèncer-se a sí mateix abans que intentar canviar el món, seguint la idea de l'autodomini del savi. Com els epicuris procura “viure amagat”.

La moral per provisió és consistent amb aquesta concepció del món. L'expressió "moral per provisió" s'ha d'entendre en el mateix sentit que per fer una excursió o una expedició militar es necessiten provisions pel camí. Es tracta de viure d'una determinada manera, atenent i acceptant exteriorment les lleis del país per tenir, a canvi, la calma i la tranquil·litat necessàries per poder dedicar-se a l'ofici (bastant subversiu) de pensar lliurement.

Les regles de la moral per provisió són:

- 1.- Obeir les lleis i els costums del país, conservant la religió dels pares.
- 2.- Ser al màxim ferm i segur.
- 3.- Vèncer-se a sí mateix abans que intentar vèncer a la fortuna.
- 4.- Dedicar-se al conreu de la raó.

Com es pot observar, aquestes normes –bastant senzilles i d'inspiració estoica- ja indiquen que Descartes no era de cap manera un radical ni el seu dubte volia portar a l'escepticisme sinó a la fonamentació de la racionalitat. El que ell pretén no és destruir-ho tot, sinó bastir la casa nova de la raó. Seguir una "moral per provisió" ajuda a continuar reflexionant en calma i profundament, travessant els períodes de dubte sense quedar aturat en l'escepticisme.

EL MÈTODE (ordre) I LES REGLES METÒDIQUES

El mètode és una forma que té l'esperit humà per tal de fer progressar la raó. Sense mètode només hi pot haver confusió. Però si la intel·ligència humana avança pas per pas, és a dir, d'una manera ordenada i racional, no caurà en l'error, i no confondrà el que és veritable amb el que és fals, ni el que és fals amb el probable. En una obra de joventut que Descartes no va arribar a publicar: "**Regles per a la direcció de l'esperit**" (**Regulae**) diu:

"Entenc per mètode, algunes regles certes i fàcils gràcies a les quals tots els qui les observin exactament no suposaran mai veritable el que és fals".

Això és el que fan –sense saber-ho- els matemàtics que disposen d'axiomes, teoremes i regles de càlcul. Comencen amb les coses més simples i evidents per elles mateixes i van avançant pas per pas, a través d'encadenaments rigorosos d'unes veritats amb unes altres. "Evidència i certesa" és el que busquen els humans en totes les coses de la vida i és el que –segons Descartes- fins ara només s'ha trobat en l'àmbit de les matemàtiques. Es tracta d'estendre a la filosofia els mateixos principis que usen la matemàtica i la física.

El mètode cartesià s'inspira en el mètode de Galileu. Galileu ha fet progressar la física arrencant d'intuïcions evidents i de deduccions a partir de primeres intuïcions. Cal seguir aquest exemple i per això mateix la paraula "mètode" en Descartes ve a significar el mateix que ordre. Cal procedir pas per pas si volem arribar a progressar en el coneixement. En aquest coneixement metòdic es tracta de seguir el mateix procediment que ja abans han tingut les matemàtiques. Les matemàtiques i la física han progressat, la filosofia no; per tant hem d'adoptar el mètode i l'ordre matemàtic.

Cal tenir present que quan Descartes parla de mètode no es limita només al mètode de la filosofia; per Descartes tot el coneixement en el seu conjunt és metòdic. El mètode és el camí pas per pas que segueix la ciència. L'arbre del saber té, per així dir-ho, dues branques:

- La Física.
- La Metafísica.

Si el que proposa Galileu ha funcionat en el cas de la Física el mètode ha de funcionar també per a la Metafísica i la teoria del coneixement.

El mètode, en sentit cartesià, són un conjunt de regles que ens permeten progressar en el coneixement i arribar a la primera veritat.

L'experiència del dubte ens ha ensenyat que el món de les coses (factual) és ple de contradiccions i que necessitem un principi d'ordre (metodològic) que ens ajudi a arribar a la veritable evidència absoluta a còpia de raonaments ben construïts:

LES REGLES DEL MÈTODE

Al *Discurs del mètode* (II part) Descartes vincula l'essencial del seu mètode a quatre regles que seran útils si se les aplica en qualsevol circumstància de la vida –no només en el camp de la filosofia. Seguir les regles del mètode és com fer l'exercici quotidià de pensar ordenadament. En definitiva, les regles del mètode són una pràctica de la intel·ligència que s'acostuma a pensar seguint quatre criteris:

1.-Evidència: És la regla fonamental. "Cal no admetre res que pugui ser dubtós, s'ha d'acceptar només allò que es presenta a la nostra intel·ligència d'una manera tal que no és possible cap mena de dubte. Metodològicament, si alguna cosa pot ser considerada dubtosa cal considerar-la falsa".

2.-Anàlisi: "La evidència només es pot tenir sobre idees simples; per tant l'anàlisi ens ha de servir per arribar a aquestes idees simples" La paraula anàlisi en Descartes significa el mateix que divisió. Consisteix a dividir el problema plantejat en tantes parts com sigui possible fins a arribar als elements o idees que puguin ser coneguts immediatament com a veritables i dels quals no pugui formular-se cap dubte.

3.-Síntesi o inducció: Una vegada hem convertit els compostos en idees simples cal tornar a recomposar-los a través de la síntesi. Es tracta d'elaborar una cadena d'intuïcions simples, parcials, que poden percebre d'una manera intuïtiva, formant una cadena de d'induccions perfectament correlatives al resultat de la qual seria una intuïció evident i sense error.

4.-Enumeració o deducció: Cal revisar tot el procés del coneixement fins estar segurs que res no hi manca i que podem excloure tot el que no és necessari però

que ahora hem comprovat el conjunt del procés fins obtenir una intuïció general i una evidència simultània en el conjunt.

Tot el mètode es redueix bàsicament a la primera regla: l'evidència. Si una cosa és evident no pot ser falsa. Cal aconseguir una intuïció evident per ella mateixa "Jo penso, jo existeixo" i, a partir d'aquí, fonamentar deductivament tot el saber. (Tota ciència deriva del fet primer que és jo penso, val a dir de l'autonomia de la raó)

Com que aquest mètode ha funcionat en la física - matemàtica de Galileu i cal estendre'l al conjunt del saber.

Comenteu aquest text:

LAS IDEAS CLARAS Y DISTINTAS

Lo primero que hace Descartes es distinguir entre los pensamientos. Los pensamientos son muchos, múltiples, variados. Yo pienso una porción de pensamientos; yo pienso el sol, la luna, esta habitación, el triángulo, el ángulo, el poliedro, la raíz cuadrada de tres, Dios. Todos estos son pensamientos míos: Lo primero que hace Descartes es distinguir entre ellos y los divide en dos grupos: unos en los cuales yo mismo veo, examinándolos como tales pensamientos, que son pensamientos embrollados, pensamientos donde lo pensado dentro del propio pensamiento está confuso, está oscuro; no están definidas netamente las partes internas de ese pensamiento; no están no están tampoco separados claramente lo pensado en él con lo pensado en otros pensamientos. Y otros pensamientos, en cambio, son claros y distintos. Lo pensado en ellos es claramente discernible de lo pensado en cualquier otro pensamiento y, además, lo pensado en ellos está perfectamente dividido en sus elementos, de suerte que yo puedo posar la atención sin confusión alguna en los diferentes elementos o partes de que este pensamiento se compone.

Advierte Descartes que existe una enormidad de razones para dudar de los pensamientos confusos y oscuros; pero que tratándose de pensamientos claros y distintos, de ideas claras y distintas, las razones que existen para dudar son mucho menos fuertes.

Manuel García Morente: Lecciones preliminares de filosofía

EL RESULTAT DEL DUBTE, LA PRIMERA VERITAT: EL COGITO

Tothom coneix la frase cartesiana "Penso, ergo existeixo" [Cogito, ergo sum, en la traducció llatina]; potser és la dita més repetida de la història de la filosofia. Però l'interessant és saber com hem pogut arribar a aquesta primera veritat evident per sí

mateixa. La resposta només pot venir a través del dubte. Jo sé que penso perquè sé que dubto i perquè dubtar és, també, una forma de pensar. És impossible que, pensant jo no existeixi.

A través del dubte hem posat en qüestió totes les certeses adquirides (trameses) per la fe, per la tradició, per la cultura, però hi ha una certesa que resisteix tots els atacs del dubte de la qual m'és impossible dubtar: "La simultaneïtat del meu pensament i la meua existència [cogito sum: "Jo penso, jo sóc"]". Puc dubtar de tot però no puc dubtar que estic pensant i que si dubto penso. La primera evidència existencial és que "Jo penso i jo sóc".

Això no se m'ha de demostrar. És quelcom que la meua consciència capta immediatament. Indubtablement és evident per si mateix.

Pensar i existir són idees innates que es donen simultàniament. Puc pensar que déu no existeix, puc pensar que el món no existeix... però no puc pensar que jo no penso, al mateix temps no existeixi, ni que tot sigui fals jo penso i existeixo.

El Cogito és una primera **intuïció** i a partir d'aquesta primera veritat intuïtiva ha de **deduir** totes les altres veritats. Cal tenir present que la paraula pensar (Cogito) per Descartes significa molt més que el simple acte del intel·lecte. Pensar és el conjunt de totes les activitats intel·lectuals (sentir, emocionar-se, enyorar... són també formes del pensar).

L'afirmació "Cogito ergo sum" té **tres característiques** bàsiques:

1.-És una intuïció immediata: La intuïció de la ment, no és el producte de cap raonament. El raonament seria: tot el que pensa existeix, jo penso, per tant, jo existeixo. Tothom que pensa existeix. Però el descobriment del Cogito constitueix una evidència immediata: intueixo immediatament la impossibilitat de pensar sense existir. O, dit d'una altra manera, m'adono sense cap dificultat que pensar és la meua forma de ser.

2.-És una idea clara i distinta: Per Descartes quan una cosa és "clara i distinta", vol dir veritat. Clara significa que apareix a la meua intel·ligència sense obscuritat; i distinta significa que és una intuïció simple, elemental, diferent de qualsevol altre,.. etc. Quelcom "clar i distint" mai no pot ser confós amb res i es percep amb total evidència.

3.-És una veritat immutable: És eterna, que es dona sempre i a tot arreu, té un valor universal en tots els homes i en tot arreu. Tots els homes pensen. [per pensar que hom no pensa... cal pensar] Sobre aquesta veritat es fonamenta tot l'edifici del saber.

Quan Descartes discutí amb altres filòsofs de l'època que (a petició seva) presentaren objeccions a les *Meditacions*, la majoria d'aquests li feren saber la seva sorpresa davant un pensament que –en contra de l'usual a l'època– no partia del món extern sinó d'una certesa

interior coneguda per introspecció. Els semblava més normal procedir com els escolàstics: observar que al món hi ha quelcom racional i, posteriorment, deduir que el “jo” (intern) és també quelcom racional.

Per a Descartes, en canvi, l'existència del món és força versemblant però no és del tot indubtable (constata que hi ha miratges i que “els qui tenen icterícia ho veuen tot groc”). Per tant, el món no té l'evidència absoluta que es necessita per a una fonamentació metafísica indubtable. Cal començar pel més autoevident que és el pensament: un principi primer de la filosofia que constitueix *la terre ferme sur laquelle j'ai posé les fondements de ma philosophie*.

La tradició escolàstica havia situat primer a Déu, després el món com a imatge divina i finalment l'home. Descartes el que fa a través del *cogito* és invertir l'ordre: primer hi ha la raó humana, com a autoevidència interior i després, a partir d'aquí, hom podrà descobrir Déu el món.

EL COGITO COM A PRIMERA VERITAT

En la concepció tradicional escolàstica hi ha una definició de veritat que ha esdevingut clàssica: la veritat és l'acord [*adequatio*] entre la ment i la cosa. És fàcil copsar aquesta definició si es pensa en la tradicional imatge pedagògica d'un guant. El guant de la mà dreta i la meva mà es corresponen perfectament i, per tant, el guant m'és adient i útil. Però a Descartes aquesta definició no li serveix.

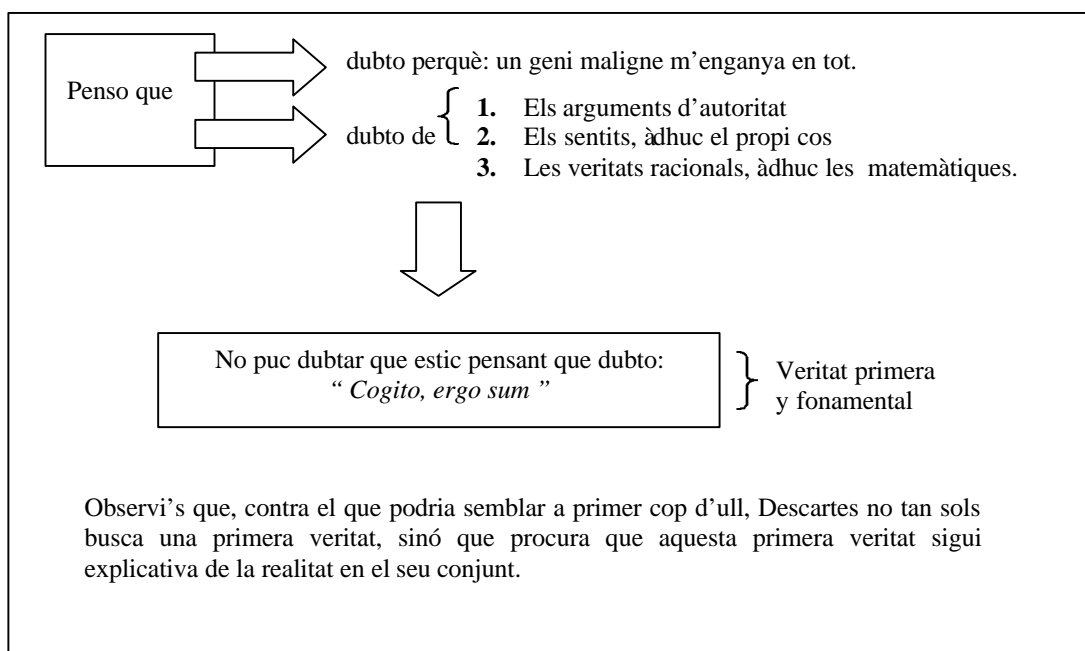
Quan es dubta, com havia fet Descartes, sobre la coherència del món extern, llavors no puc afirmar que les coses són veritat perquè es corresponen amb el que succeeix al món. Si el món és dubtós, també les veritats que en deriven seran dubtoses. La veritat cartesiana no prové de l'exterior sinó de la consciència.

La primera veritat, l'única indubtable, es troba en el meu acte simultani de pensar i existir. “Jo estic cert que sóc una cosa que pensa”. Convé insistir en això: pensar i existir són evidències simultànies. No és que primer pensi i després existeixi (com sovint sembla indicar la traducció castellana de la frase: *pienso, luego existo*) sinó que pensar i existir es donen alhora. Sense pensar no existeixo i viceversa. O, en altres paraules, pensar és la meva forma d'existir. Jo només puc existir sota forma de ser pensant.

Per això *totes les coses que concebem molt clarament i distinta són veritables*. (tercera meditació).

Per a Descartes l'evidència ocupa el lloc que correspon a la veritat. Quan jo tinc evidència total i absoluta d'una cosa, aquesta cosa necessàriament ha de ser veritable. El risc de subjectivisme que hi ha en aquesta concepció de la veritat ha estat assenyalat per una munió de crítics del cartesianisme. Per això Descartes no es limitarà a una justificació del pensament i, al *Discurs...* immediatament de justificar la idea de “jo” intentarà mostrar que també la idea de Déu és innata. Déu és per a ell una garantia de l'evidència de l'acte de pensar. Pel demés, Descartes avisa que: *Pertoca només a persones sàvies [sages] distingir*

entre el que és clarament concebut i el que només sembla ser-ho. En definitiva, cap regla no ens dispensa de pensar.

Esquema: O. Fullat – P. Fontan: *Logoi*. 1986

CLASSES D'IDEES EN DESCARTES

Cal tenir present que per a Descartes no totes les idees tenen el mateix valor. El *cogito* no és una construcció de la ment a partir de l'experiència, sinó que –en tant que capacitat-preexisteix i ens constitueix com a humans. Som humans perquè, en definitiva, hem nascut racionals. És una idea innata: Val a dir que naixem amb ella i que, com a tal, fa possible qualsevol imaginar, entendre i voler qualsevol cosa pensada. Sense la idea de “jo penso”, no hi podrien haver coses pensades. El sentit i el valor universal del coneixement provenen de la universalitat del pensar. Que tinguéssim idees innates no vol dir ni que tothom pensi el mateix, ni tan sols que tothom les desenvolupi. La idea innata és un instrument que ens

permet comprendre el món, ordenar-lo i donar-li un sentit. En definitiva, si tots els homes tenen idees innates això vol dir que tots arranquen d'una igualtat de base i que, en conseqüència, el gènere humà és tot u. Però això no significa que tothom desenvolupi igual les idees innates. La tasca de l'educació racional consistirà, estrictament parlant, a desenvolupar aquesta capacitat racional que tenim tots els humans.

Hi ha, però, segons Descartes tres tipus d'idees diferents:

Adventícies, Factícies i Innates:

Adventícies: Són les que ens arriben del món exterior (adquirides) no compleixen amb la 1ª regla: No són evidents, poden ser dubtoses, i per tant, són falses: Fred, calor...

Factícies: (artificials, construïdes per la imaginació): Centaure

Innates: (naturals, autoevidents) "Jo penso" - Són sempre veritat. [Clares i distintes]. Intuïcions pures i evidents per si mateixes.

LA TEORIA DE LA SUBSTÀNCIA EN DESCARTES

Descartes es troba, però, amb un problema difícil de respondre des de la seva teoria del cogito. Si definim el "jo" com a "jo que pensa" apareix lògicament la dificultat d'explicar com actua en l'home el cos físic, és a dir, la matèria que –òbviament- no pensa. Si el meu jo és el meu pensar, la dificultat és la de trobar un estatut per al meu cos (el cor, els ulls, les cames...) La resposta cartesiana serà la de dir que en l'home hi ha dues substàncies (dues realitats que actuen i existeixen per si mateixes) el cos (*res cogitans*) i la matèria (*res extensa*).

Caldria no exagerar el significat de la paraula "substància" en Descartes. Per començar, ell prefereix usar la paraula "coses" (*choses*) per comptes del terme escolàstic de substància. En l'home hi ha, doncs, dues entitats: pensament i matèria. L'ànima [pensament] i el cos [matèria] són dues entitats evidents per elles mateixes, realment distintes i que –totes dues alhora- formen l'home. El jo fonamentalment és pensament i, bàsicament, el pensament està constituït per dues facultats: enteniment i voluntat. (*Principis de la filosofia*, I, 32).

Si per al filòsof cristià Pascal, cos i ànima són antagònics, en canvi per a Descartes cos i ànima constitueixen una unitat. L'home és Res Cogitans + Res Extensa, indistriablement, tot i que –per hipòtesi- Descartes arriba a dir que ens podríem imaginar una ment sense cos.

La teoria cartesiana és dualista pel que fa a l'home i manté que hi ha, a més, una altra substància que és Déu que garanteix el funcionament i l'ordre del cosmos.

En termes escolàstics podríem considerar que hi ha tres substàncies cadascuna de les quals té un atribut:

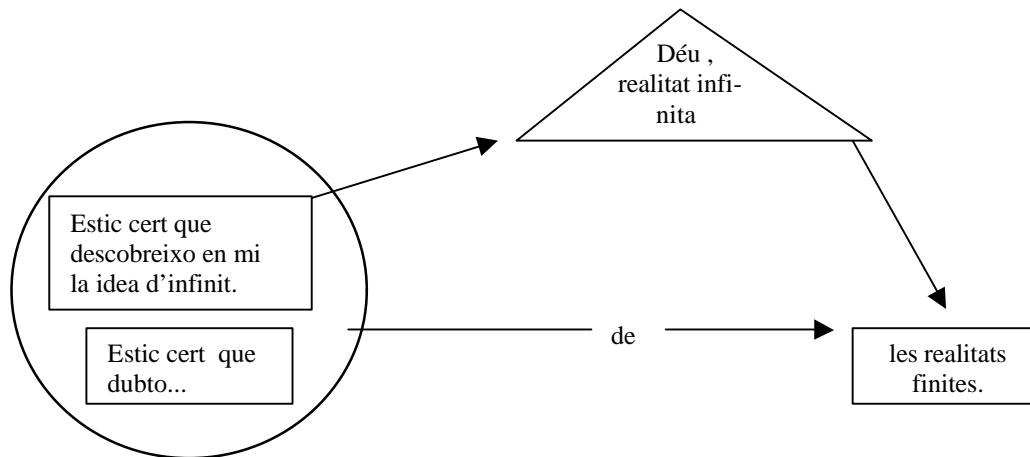
- RES COGITANS: Substància pensant, que té per atribut el pensament (enteniment i voluntat).
- RES EXTENSA: Substància material, que té per atribut l'extensió.
- RES INFINITA: Substància divina, que té per atribut la perfecció.

El problema de l'home és doble. Per una part caldria explicar com és possible articular el pensament (lliure) amb la matèria (mecànica), que semblen contradictoris d'arrel. Per l'altra, com hem vist, el descobriment del cogito és una conseqüència d'un fet previ: el dubte. Això fa necessari postular que existeix un Déu, perquè quelcom imperfecte i que dubta (l'home), no es pot explicar per si mateix i necessita quelcom perfecte (Déu). Així les tres substàncies tenen una profunda interrelació.

Descartes no és ateu; tot i que el seu no sigui el Déu personal cristià. Sabem que hi ha Déu perquè dubtem i perquè som racionals. El déu cartesià no és el de la fe, sinó el de la Raó. El dubte és una imperfecció, per tant ha d'haver una perfecció que és Déu. Si podem conèixer Déu és perquè, prèviament, l'home -què és racional- pot pensar Déu.

Quan Pascal dirà que Descartes era un ateu emmascarat fa referència al fet que no reconeix un Déu personal, sinó una mena de *deus ex -machina*, necessari per a la coherència del sistema però no per a una fe religiosa personal.

Esquema: O.Fullat – P. Fontan: *Logoi*. 1986

EL PROBLEMA DE DÉU

En la interpretació del problema de Déu hi ha hagut una llarga sèrie de debats entre els qui volen mantenir la idea d'un Descartes creient i la dels qui el consideren com un ateu disfressat. Aproximadament seguirem aquí la tesi d'André Glucksmann (a *Descartes c'est la France*, 1987) per a qui *Descartes n'est pas un sans-dieu, il a perdu le Bon Dieu*. En altres paraules, Descartes no és un ateu ("sans-dieu") però tampoc té una idea de Déu que es pugui identificar amb la religió tradicional cristiana (el "Bon Dieu"). Entrar, però, a fons en el debat significa, massa sovint, superposar les idees de l'interpret a les del propi autor i, en aquest sentit, és agosarat.

D'una manera provisional, ens sembla que resulta possible defensar tres tesis sobre el tema:

- 1.- Déu és el creador de les veritats matemàtiques. La geometria no crea veritats i Déu podria haver-les fet diferents, perquè –essent omnipotent- no està vinculat a cap model abans de crear-les. Però, un cop definides així, les veritats matemàtiques són idees innates i inalterables.
- 2.- En el *Discurs...* la idea de Déu es presenta de dues maneres diferents: es rebutja –perquè pot ser dubtat- el déu de la tradició i es reivindica el Déu de la raó –indubtable- un cop establerta la idea del cogito.
- 3.- Déu no és cap "clau de volta" del sistema cartesià: la clau de volta està en l'autonomia i l'autosuficiència de la raó. Però Déu representa, en canvi, la millor demostració de l'autosuficiència del cogito: la raó és tan perfecta que, fins i tot, pot pensar Déu.

Hi ha, doncs, un doble moviment: el cogito garanteix Déu i Déu garanteix el cogito. Descartes va tenir força problemes per defensar aquesta hipòtesi. Va intentar que els seus amics jesuïtes l'avalessin com a pensador cristià (sense aconseguir-ho) i, al final de la seva estada a Holanda, va estar tenint serioses dificultats com a conseqüència del fet que alguns teòlegs protestants el consideraven ateu. La seva marxa a Suècia és indestruïble d'aquest problema.

Les proves de l'existència de Déu en Descartes són del tot convencionals. Assumeix la tradició agustiniana (a través de l'argument ontològic de Sant Anselm) i les vies tomistes (especialment l'anomenat "argument cosmològic"), que eren les habituals a l'època.

El tema més complex és el de la creació de les idees innates perquè trenca amb la tradició platònica. Per a Plató el Demiürg havia estat el creador del món i l'havia fet d'acord amb les idees. Aquesta teoria havia estat adaptada per la teologia cristiana que presentava un Déu creador que hauria fet el món a partir del triple criteri Bé-Bellesa-Veritat.

Però Descartes considera que Déu ha creat també aquestes tres idees. Si hagués volgut fer el món d'una altra manera ho hagués fet. Primer hi ha la voluntat divina i després les idees eternes. Es podria dir que per a Leibniz, Déu calcula i fa aparèixer el món; en canvi, per a Descartes Déu crea el món al mateix temps que el càlcul, de manera que hauria pogut fer que dos i dos fossin cinc. Però un cop bastit el món, Déu deixa de ser necessari i és en aquest punt que el cartesianisme se separa de la tradició cristiana, és per això que Pascal el considerarà un ateu amagat.

ÉS TAN ÒBVIA LA IDEA DEL JO?

Per a Descartes, el jo era evident en ell mateix. La forma de descobrir-lo és per introspecció. El jo viu en un cos (cada cos té el seu jo), tot i que no sigui exactament el cos. Observant la nostra percepció del món i els nostres estats mentals (dolors, desigs, intencions, creences...) descobrim que succeeixen en un subjecte que és el jo. Es tracta d'una evidència immediata. Per això de vegades es diu que amb Descartes neix el subjectivisme modern.

Però immediatament al subjectivisme li van aparèixer diverses dificultats, que el tornaven força contradictori. Per una banda hi ha la qüestió de com explicar que el nostre jo canvia i es transforma. Aquesta serà la crítica que fa Hume al problema del jo. Per altra banda hi ha un problema més difícil de resoldre: Si el jo està vinculat a la percepció, ¿com detectar una percepció falsa? Si el jo sempre fos veritat, si el sentit comú intern fos sempre correcte, llavors (paradoxalment) no podríem estar mai segurs de res perquè, senzillament, si el meu jo creu que "penso que això és una poma", no hi hauria manera de convèncer-lo que està equivocat i que en realitat "això és una pera".

Aquest és el sentit del problema del geni maligne: si un déu poderós ens volgués enganyar no hi hauria manera de detectar l'engany. Si jo tinc la percepció d'un arbre, però no hi ha tal arbre, llavors no tinc manera de saber-ho.

Suposem que existeix una mena de subjecte que sigui pura res cogitans sense cos. Llavors: qui tindria mal de queixal quan Descartes té mal de queixal? El mal de queixal és una qüestió del cos que té una repercussió mental òbvia., però qui el pateix? "Jo" seria el subjecte que pateix quan a l'home Descartes li fa mal el queixal.

Per a Hume, en canvi, si acceptem la introspecció com a mètode, llavors el principi de la subjectivitat no pot ser correcte perquè cadascú pot tenir una forma diferent de percebre

introspectivament (el que per a algú és objecte d'alegria o de temor, no ho és per a un altre). Hi hauria tants "jos" com formes d'introspecció. El desig o la por que tenen ara en Joan o la Núria "són" ells, i ningú més que ells no els pot experimentar, però podrien ser diferents demà. Dos subjectes diferents no podem compartir la mateixa por o el mateix desig, perquè cadascú és diferent. Per tant, des d'aquest punt de vista el jo és impossible d'universalitzar. En definitiva, cadascú viuria d'una forma diferent el seu mal de queixal. La introspecció no pot captar una idea coherent del jo. Aquest problema pot semblar un entreteniment un xic infantil, però té conseqüències que van des del problema de la relació entre els sentiments i la lògica, al de la construcció de robots...

ELS ANIMALS MÀQUINES

Descartes és, pel que fa a la "res extensa", un mecanicista radical. L'animal actuaria, en totes les seves accions com un autòmat molt perfeccionat. Una màquina es caracteritza perquè consumeix energia i produeix treball. Això és exactament el que fan el cor, el fetge o l'estómac. I això és, també, el que fa un animal.

Per a Descartes això és una hipòtesi interessant en la mesura que li permet salvaguardar l'especificitat de l'acte del pensar. Qui pensa, sap que pensa i ho comunica als altres. En canvi, l'extensió no comunica el seu fet d'estar en el món. Està, per així dir-ho, sense saber que està. Descartes imagina, a la cinquena part del *Discurs del mètode*, una mena de "test" per reconèixer la diferència entre una acció racional i una de mecànica o automàtica, dictada per la natura [sinònim d'instintiva]: si poguéssim construir màquines que tinguessin els òrgans o la figura d'un mico, mai no podríem distingir el mico natural de l'artificial.

En altres textos, Descartes precisa més el seu pensament observant que totes les accions –i especialment les més reeixides- dels animals poden ser explicades per l'estructura i la disposició dels seus òrgans [avui diríem pel "programa genètic"]. La mateixa perfecció d'alguns actes dels animals només pot ser explicada pel caire automàtic de la seva execució. Una acció intel·ligent, en canvi, té sempre quelcom d'inacabat, d'imperfecte i de perfectible... En l'home, per exemple, hi ha dubte quan hi ha reflexió i ningú no diu que un fetge "dubti"... Com que les accions que provenen de la ment són lliures, no es poden derivar estrictament de les condicions naturals.

La diferència entre l'home i l'animal no és de grau o de complexitat, sinó estructural –en llenguatge aristotèlic se'n diria "substancial". L'home pensa, parla i ha inventat sistemes de signes destinats a comunicar el que pensa. La paraula és el signe cert d'un pensament tancat en un cos. Si l'animal no pot comunicar el seu pensament no és perquè nosaltres no comprendríem el seu "llenguatge" sinó –més senzillament- perquè no en té. Això no significa que no sigui sensible sinó que està regit per un principi mecànic i no –com els humans- per un principi intel·ligent.

Descartes mateix era afeccionat a construir autòmats. Però, des del punt de vista filosòfic aquesta teoria presentava un munt de complicacions d'ordre lògic. La més immediata era la de com explicar el dualisme en els humans. Però, és obvi –n'hi ha prou amb observar gats o gossos- que els animals semblen tenir algun tipus de sensibilitat. El cartesianisme té en el

tema de l'animal màquina un problema no resolt. Sembla com si, per aquesta via, s'introduís una concepció materialista en la filosofia. Això és el que va interpretar al s. XVIII, el filòsof Julien Onfray de La Mettrie en el seu text: *L'Home màquina*. Però Diderot i altres filòsofs materialistes de les Llums van desautoritzar La Mettrie de bon començament per reduccionista. L'home és un organisme i no una màquina. Mentre que per un observador poc avisat un animal sembla seguir un programa tancat (com el dels ginys mecànics) el pensament humà és de caire indeterminista o "obert". Comparar avui una neurona amb una màquina és una ingenuïtat, perquè la multiplicitat de les connexions neuronals és irreductible a les de cap ordinador. A més, tota màquina necessita un programa mentre que la ment és capaç de fabricar-se el seu propi programa. El cervell és el producte d'una evolució de molts milions d'anys i, en conseqüència, la seva "lògica" és prou diferent a la d'una màquina, com es pot observar en l'anàlisi dels processos d'abstracció.

La teoria de l'animal màquina té un munt de problemes quan es vol traspasar al nivell biomèdic. Potser en una primera intuïció algun ingenu creu que un metge és una mena de mecànic i que operar-se del fetge o del cor és com anar a cal mecànic i canviar les bugies o la culata del motor d'un automòbil. Però de fet, les coses són més complexes. Com recordava a mitjans del segle XX en el seu "best-seller" *L'home, un inconegut* el premi Nobel de medicina, Alexis Carrel: *Una màquina és feta de peces múltiples, originalment separades i un cop aquestes peces acoblades esdevé simple. Com l'ésser viu, està organitzada per a una funció concreta i, com aquell, és alhora, simple i complexa. Però la màquina és primàriament complexa i secundàriament simple i, al contrari, l'home és primàriament simple i secundàriament complex. De bell antuvi és només una cèl·lula; aquesta cèl·lula es divideix en dues altres que, al seu torn, també es divideixen i aquesta acció continua indefinidament. (...) Sens cap dubte [l'ésser viu] està format de cèl·lules com una casa ho és de maons, però ell ve de les mateixes cèl·lules com si una casa sortís d'un maó que es posaria a fabricar altres maons fent-hi servir l'aigua del rierol, les sals minerals que conté i els gasos de l'atmosfera. Després aquests maons s'aplegarien en parets sense esperar ni el pla de l'arquitecte ni l'arribada de més maons i es transformarien, també en vidres, en teules, en carbó per a escalfar i en aigua per a la cuina. En una paraula: un òrgan és bastit per aquells procediments atribuïts a les fades dels contes que ens contaven quan érem petits.* Ara com ara, el model vitalista –que tendeix a creure que, en el cas de la biologia, les lleis físico-químiques no es compleixen mecànicament, sembla haver desmuntat la hipòtesi cartesiana de l'animal màquina. A finals del segle XX el filòsof i neurocientífic nord-americà, d'origen portuguès, Antonio Damasio ha reprès la crítica al mecanicisme en el seu llibre *L'error de Descartes*.

Els cartesianes amb aquesta teoria van ser responsables, a més, d'una terrible crueltat envers els animals, sobretot perquè –considerant que els animals no pensen- es van mostrar partidaris de la vivisecció, cosa que a l'època mateixa ja va ser retret per Pascal.

DE L'ANIMAL MÀQUINA AL ROBOT CONTEMPORANI

Hans Jonas, filòsof de la tecnologia del segle XX i autor de *El principi responsabilitat*, va proposar tres diferències bàsiques entre la idea d'animal màquina cartesià i la nostra idea

del que és un robot que convindria no oblidar perquè, de fet, el que en Descartes era una provatura joiosa, s'ha tornat cada cop més sinistre:

- L'animal màquina cartesià és una joguina, un instrument mecànic per distreure's, però no per treballar com el robot.
- L'animal màquina cartesià s'insereix en una teoria dualista del coneixement; en canvi, el robot és una unitat, purament material i implica una concepció materialista del món.
- L'animal màquina cartesià no ens fa pensar que tingui una interioritat, és un cos sense psique que simplement executa un programa; el robot, en canvi, sembla que "pensi".

Comentari:

... Però em sembla molt significatiu que la paraula, així definida, només és adient a l'home. Perquè tot i que Montaigne i Charron [filòsofs escèptics] hagin dit que hi ha més diferència entre home i home que entre home i bèstia, mai no s'ha trobat cap bèstia tan perfecta que hagi emprat cap mena de signe per tal de fer entendre a d'altres animals alguna cosa que no estigui relacionada amb les seves passions; i no hi ha cap home tan imperfecte que no n'usi, de manera que els sords i els muts inventen signes particulars a través dels quals expressen llurs pensaments. Això em sembla un argument molt fort per provar que el que fa que les bèsties no parlin com nosaltres no és el fet que no tinguin òrgans adients, sinó que no tenen cap pensament. I no es pot dir que parlen entre elles i nosaltres no les entenem, perquè els gossos i alguns altres animals ens expressen les seves passions i ens expressarien també els seus pensaments si en tinguessin.

Descartes, carta al marquès de Newcastle, 23 de novembre de 1646.

UNA NOTA SOBRE ÈTICA CARTESIANA: L'HOME GENERÓS

Tot i que Descartes, no hagi passat a la història de la filosofia per les seves aportacions a la teoria moral, convé destacar l'aportació cartesiana a l'anàlisi del concepte de "generositat". Aristòtil havia analitzat el tema de l'home magnànim (el *megalopsiquès*) que està situat prou per sobre dels altres i és alhora prou independent com per témer rebaixar-se demanant un favor als altres. Aquest personatge convé no confondre'l amb l'home orgullós. És, senzillament, l'individu que té plena consciència del preu infinit del lliure albir i, en conseqüència, no està disposat a malbaratar la seva independència.

El savi és l'humà conscient de la importància central del lliure albir i que, en conseqüència, no està disposat a rebaixar-se. L'ús del lliure albir, en un món que funciona mecànicament, és el que distingeix l'home de tota la resta d'éssers naturals. De fet, la diferència entre uns

humans i altres està en l'ús del lliure albir. La llibertat de consciència és el bé més preuat, que no es pot degradar de cap manera. Per això emprèn el camí de l'exili, primer a Holanda i, més tard, a Suècia.

L'home generós és el que sap que el seu valor depèn del bon ús que sigui capaç de fer del lliure albir. La generositat del savi per a Descartes és d'aquesta mena. La voluntat d'emprar correctament el lliure albir –i no de forma arbitrària- és el que distingeix l'home generós del vanitós. Només l'home que empra el lliure albir pot ser generós –i la seva generositat consistirà a fer que tothom estigui disposat a emprar el lliure albir per (re) orientar la pròpia vida.

El savi és l'individu que fa de la seva vida un peculiar acte de generositat en la mesura que gasta el seu lliure albir no pas en l'exhibició del seu poder, sinó en l'estudi i en el treball, és a dir, en la modèstia de l'esforç que és el que ens fa humans. La generositat no té res a veure amb donar res als altres sinó amb treballar amb modèstia la pròpia personalitat, aprenent a jutjar cada cop millor i esforçant-se a distingir el veritable del fals amb l'ajut de la ciència. Per dir-ho com Guénancia: “Un home no és d'una vegada per totes el que era el dia del seu naixement. L'home es construeix a sí mateix i és només per això que es fa digne d'estima. La generositat, clau de totes les virtuts, consisteix llavors en el poder (del qual, el generós se sent capaç) de la regeneració o del renaixement”. Descartes arribarà a dir que: *El lliure albir és de si la cosa més noble que pugui haver en nosaltres, tant que ens fa d'alguna manera semblants a Déu i que sembla fer-nos exempts d'estar-li subjectes*. Quan l'home és lliure, es fa d'alguna manera com Déu que –com hem vist- és pura llibertat creadora. L'esforç de conèixer la veritat potser no ens fa feliços, tal com planteja en una carta a Élisabeth, però ens dona quelcom millor, un plaer no superficial. L'home generós és, en conseqüència, el qui està disposat a fer una vida no pas de vanes alegries sinó de treball de perfeccionament en profunditat.

ALGUNES CRÍTQUES A LA FILOSOFIA CARTESIANA

El debat sobre la filosofia cartesiana es va centrar en la qüestió de Déu i en el problema del dualisme. Ens limitarem al que van retreure-li Pascal, Spinoza i Leibniz, perquè les seves crítiques apunten a temes centrals del racionalisme, tot i que aquest apartat podria fer-se molt més llarg. Prescindirem, per tant, del debat amb l'empirisme i amb les Llums que seria força més complex.

Pascal –que havia conegut Descartes l'any 1647 i havia parlat amb ell de les experiències sobre el buit- era alhora un matemàtic i un fervent catòlic rigorista, que pertanyia al grup dels jansenistes, partidaris d'un retorn a la puresa evangèlica i d'un moralisme extrem. Per a Pascal, Descartes era poc menys que un ateu amagat, per la seva teoria de l'animal màquina que negava la llibertat humana. En un dels seus “Pensaments” diu:

No puc perdonar Descartes; hauria volgut prescindir de Déu en la seva filosofia; però no ha pogut prescindir de fer-li clavar una empenyeta per posar el món en moviment; després d'això Déu ja no té res més a fer.

Spinoza li retreu exactament el contrari que Pascal: no accepta la idea d'un déu creador, ni la idea d'una ànima que disposa lliurement de la seva voluntat. A la seva *Ethica* (cinquena part) trobem l'argument fort contra el cartesianisme.

En realitat no puc fer res més que sorprendre'm d'un filòsof que, després d'haver-se resolt fermament a no deduir més que principis evidents per ells mateixos i a no acceptar sinó el que percep clarament i distinta, després d'haver retret als escolàstics el voler explicar coses obscures per qualitats ocultes, admeti una hipòtesi més oculta que cap qualitat oculta. ¿Què entén, li pregunto, per la unió de l'ànima i el cos? Quina concepció clara i distinta té d'un pensament molt estretament lligat a una certa porció de l'extensió?

Leibniz li retreu força més coses encara, i de fet bona part de la seva filosofia es incomprendible sense el subtil joc d'acords i desacords amb el cartesianisme. Una de les crítiques més repetides és la dificultat del criteri de claredat i distinció per reconèixer la veritat. Però Leibniz que pretenia mostrar la conformitat entre filosofia i religió, no deixa de mostrar el caire limitat, només parcialment cert i, en el fons perillós per a la fe del pensament cartesià. Vegi's aquest fragment de les *Remarques sur les principes de Descartes*:

[Descartes] pretén que en l'explicació dels fenòmens de la natura no hi ha necessitat d'altres principis que els que provenen de la matemàtica més abstracta (...) i no reconeix altre matèria que la que és objecte de la geometria. Estic perfectament d'acord a dir que tots els fenòmens particulars de la natura podrien ser explicats mecànicament (...) però el que a parer meu cal recordar sempre és que els principis mecànics mateixos, és a dir, totes les lleis generals de la natura, neixen de principis més elevats i no sabrien ser explicats per la quantitat sola i per consideracions geomètriques. Aquests principis impliquen, ben al contrari, alguna cosa de metafísic... Perquè, més enllà de l'extensió i de les seves modificacions hi ha, inherent a la matèria, la força mateixa o la potència d'actuar, que permet el pas de la metafísica a la natura i de les coses materials a les immaterials.

DESCARTES AL SEGLE XX

La filosofia cartesiana va tenir un relatiu eclipsi al segle XVIII, tot i alguna referència, més o menys ambigua en l'elogi, que podem trobar al *Discurs preliminar* de l'*Encyclopédie*. El filòsof de les Llums fou Locke i, al seu tram final, Hume, que basteix tota la seva filosofia sobre la negació de la idea de substància i, especialment, sobre la negació escèptica de conceptes com "Jo", "Déu" i "Món" que per al cartesianisme eren idees innates.

En la tradició anglosaxona d'arrel empirista, l'aportació cartesiana mai no ha estat gaire important perquè, des de Hume, el "jo" no es considera quelcom substancial, sinó una mena de "teatre filosòfic" en què les experiències es van succeint i transformant. Al segle XX, la suposició bàsica del cartesianisme (la idea que cal una fonamentació de la filosofia en la raó) va tenir poca incidència sobretot perquè, després de Wittgenstein, al món anglosaxó,

hom va tendir a considerar que la filosofia no pot fonamentar res sinó, en tot cas, ajudar-nos a mirar la realitat d'una altra manera, tal com fa –en un conegut exemple wittgenstainià- el que canvia els mobles d'una habitació i, en conseqüència, transforma també la seva manera de viure i d'estar en aquell espai.

A França i en la filosofia continental, la recuperació de Descartes va arribar al s. XIX, amb el positivisme, hom va revaloritzar la idea de “mètode”, com una funció central de tot el qui vulgui fer filosofia. Per al científisme la gran aportació de Descartes hauria estat la idea que pensar és pensar ordenadament.

Però el gran debat postcartesià al XIX (finals) i al XX (primera meitat) fou el que es bastí sobre el problema del dubte i el cogito en la tradició fenomenològica. Molt en esquema –i en una simplificació “pedagògica” però excessiva- podríem dir que el Descartes del segle XX és el de la crisi del subjecte.

Tot el *Discurs del mètode* pot ser considerat com una reflexió sobre el concepte de “jo”. “Jo” és qui dubta, qui pensa i qui descobreix el cogito i la idea de Déu. Però al segle XX, el concepte de “jo” es va devaluar. Políticament, Marx diagnosticà que havia arribat l'època de les masses i que l'individu era una abstracció, vist que el real era un “nosaltres” (la classe social, el grup polític) davant el qual el jo quedava desarmat. Per altra banda, el mecanicisme cartesià fou vist com una teoria massa simplificadora i, a més, la idea cartesiana del cogito com a base de la raó es veié com l'inici d'una raó instrumental que havia entrat en crisi com a conseqüència de la fallida del projecte il·lustrat.

La idea que la raó serveix per “dominar” el món –i la mateixa idea de domini- quedaven tocades com a conseqüència de la fallida del concepte de progrés. Cal tenir present que les dues guerres mundials, la bomba atòmica i els totalitarismes feixista i comunista, fan que el segle XX, malgrat el gran progrés científic, fos una època convulsa i poc optimista. La mateixa idea de la crisi ecològica ha fet que teories com el cartesianisme, pensades des de la idea d'un home que domina el món i que pensa la realitat com una gran màquina, resultin sovint poc atractives.

El filòsof alemany **Husserl**, iniciador de la fenomenologia, pot ser un bon exemple del que venim dient. Al conjunt de conferències que porten per títol *Meditacions cartesianes*, reconeix en el cogito cartesià l'inici de la filosofia, però –al mateix temps- considera que no n'ha tret totes les conseqüències. Específicament, Descartes no ha estat tan radical en el dubte com caldria esperar. Hi ha una qüestió que algú que volgués fer l'experiència del dubte després del segle XX, i amb la tradició del surrealisme al darrera, hauria de contestar. La pregunta seria: ¿Hi toco del tot? ¿No serà que estic boig? ¿No seré un extravagant?. Descartes ni s'ho planteja. La primera frase del *Discurs del mètode*, en canvi, diu: “El bon sentit és la cosa més ben repartida del món”. Per a ell la tradició estoica de la *bona mens*, és a dir, la saviesa comuna a tots els humans, és una dada autoevident. Montaigne als seus *Essais* havia escrit: *Il ne fut jamais crocheteur ny femmelette qui ne pensast avoir assez de sens pour sa provision*. I Descartes, que recull la frase, creu com Montaigne que cal fer la crítica del sentit comú però que el jo que fa la crítica és evident per ella mateixa.

Segons Husserl, en el dubte cartesià manca radicalitat. Descartes ha confós dos nivells de dubte possible: no és el mateix dubtar de les coses que dubtar de les idees. Ha dubtat, efectivament, de la realitat material, però no ha fet el mateix amb el nivell de les idees. No s'ha plantejat, per exemple, si les idees –o el coneixement que l'home en té– són adients per tal de conèixer la realitat d'una manera coherent. Husserl considera que, abans d'un dubte metòdic, caldria fer un dubte existencial, és a dir, posar en crisi l'existència del nostre propi jo i la coherència del nostre propi pensar. Descartes, per exemple, dóna per suposat que existeix quelcom que s'anomena “el món”: ¿Què passaria si, per exemple, això que anomenem “el món” no existís? Com diu Husserl: *I tanmateix és una possibilitat (...) podria ser fins i tot que veritablement no hi hagués cap realitat, cap món, que no hagués existit mai, fins i tot si en tinc experiència, amb tota certesa, fins i tot indubtable*. Husserl, en el fons, fa referència a l'experiència de la física moderna i de la psicologia de la Forma que ens mostra com coses que creiem evidents no ho són en absolut.

Òbviament, Descartes mai no hauria pogut plantejar-se la crítica al concepte de “jo”, ni al de “món”, que per ell són dades immediates de la consciència, per –com a mínim– dues raons: per una banda, la seva filosofia recull l'antropocentrisme del Renaixement i l'optimisme de la raó. Per l'altra, posar en crisi el jo i el món significaria posar en crisi l'experiència de la llibertat. Descartes mai no diu que la llibertat del jo consisteixi a fer el que es vulgui. Ben al contrari, la llibertat del jo és per a triar allò que la raó presenta com a bo i com a veritable: la llibertat no és possible sense un “jo” fort.

Heidegger, deixeble de Husserl, comença el seu llibre més influent: *Ésser i temps*, exposant críticament l'ontologia cartesiana, que segons ell es fonamenta en el concepte de substància, destinada a deixar lloc a una ontologia basada en l'existència. Heidegger, al llarg de tota la seva obra, mai no deixarà de criticar l'aspecte instrumental que a parer seu té no només Descartes, sinó tota la filosofia de la modernitat. Per a Heidegger, el mecanicisme és una filosofia de la dominació del món i de la subordinació de l'home a la tècnica.

Però potser la crítica més fonamental al cartesianisme és la que prové de la psicoanàlisi. Per a **Freud**, Descartes s'havia equivocat en l'aspecte més essencial, identificant pensar (activitat de la raó) i ser (existir). El nucli de la psicoanàlisi està en afirmar que sota l'activitat conscient (pensar) hi ha un fons profund del psiquisme humà que és l'inconscient. La raó, per tant, no és autosuficient sinó que depèn d'un seguit d'elements (records infantils, elements censurats...) que estan, per així dir-ho, fonamentant la consciència. Mentre Descartes defensava una raó que actua segons regles objectives i lògiques, Freud considera que la raó no és autònoma sinó que depèn d'un inconscient que està fonamentat en el desig sexual. La força de la crítica freudiana fou molt important al segle XX.

Hi ha també un seguit de crítiques contemporànies a la qüestió del dualisme cartesià que provenen de les neurociències contemporànies. Així el psicòleg nord-americà d'origen portuguès **Antonio Damasio** en el llibre: *El error de Descartes* critica la idea de separar

món dels pensaments (i sentiments) del món extens (fisiologia del cervell). Nosaltres no som subjectes desencarnats. Per a Damasio, els sentiments (res cogitans) tenen uns mecanismes cerebrals profunds que estan fisiològicament determinats. El dualisme és possiblement una forma de classificar el món que evolutivament ha tingut un paper important: per als animals és, per exemple, molt important classificar les plantes en comestibles o verinoses. Del dualisme n'han sortit la lògica tradicional (si A és veritat, no-A és fals) i l'esperit classificador, però la realitat és prou més complexa i "borrosa" que les hipòtesis dualistes. Distingir, per exemple, entre sentiment i "raó" és, al límit, una qüestió força més complexa que no sembla.

BIBLIOGRAFIA: A. Glucksmann. P. Guénancia i O.Fullat.